

Chantalle Weerts
Het stolsel van de moderniteit

Grafisch Ontwerp
Begeleiding: Tom Lambeens
Stan Hendrickx
Academiejaar 2015 - 2016

Abstract

Het centrum van de stad lijkt op het eerste gezicht vluchtig, tot stilstand nodig ze niet meteen uit. Ze is er eerder op (in)gericht ons eenvoudig en efficiënt door de straten te leiden. Een tendens die we ook in de inrichting van ons leven bespeuren, waarin verstilling en contemplatie stilaan ons bewustzijn ontvluchten. Vanwege deze overdaad aan prikkels raakt de gerichtheid van onze aandacht steeds meer versnipperd. De waarde van aandacht kan pas echt ontdekt worden wanneer je zelf aandacht gaat schenken aan de wereld om je heen. Door stil te staan bij datgene waar je gewoonlijk aan voorbij gaat leer je anders te kijken. Zelfs de moderne stad kan schoonheid teweeg brengen, een nieuw soort schoonheid die zich alleen laat zien wanneer we echt kijken, voorbij datgene wat zich in de eerste instantie aan ons opdringt.

Door aandacht te schenken aan deze ogenschijnlijk oppervlakkige ruimte, zag ik een andere kant van de anders zo vluchtige stad. Diep in de nacht komt de stad tot rust en biedt ze de gelegenheid tot reflectie, haar ware aard wordt zichtbaar. De beelden die ik op dit tijdstip maak leggen een onbekende tweede wereld vast, die de moderniteit tot stilstand brengt. Datgene wat gewoonlijk direct herkenbaar en eenduidig te interpreteren is, vormt nu een beeld dat een beroep doet op langdurige aandacht en de fantasie prikkelt.

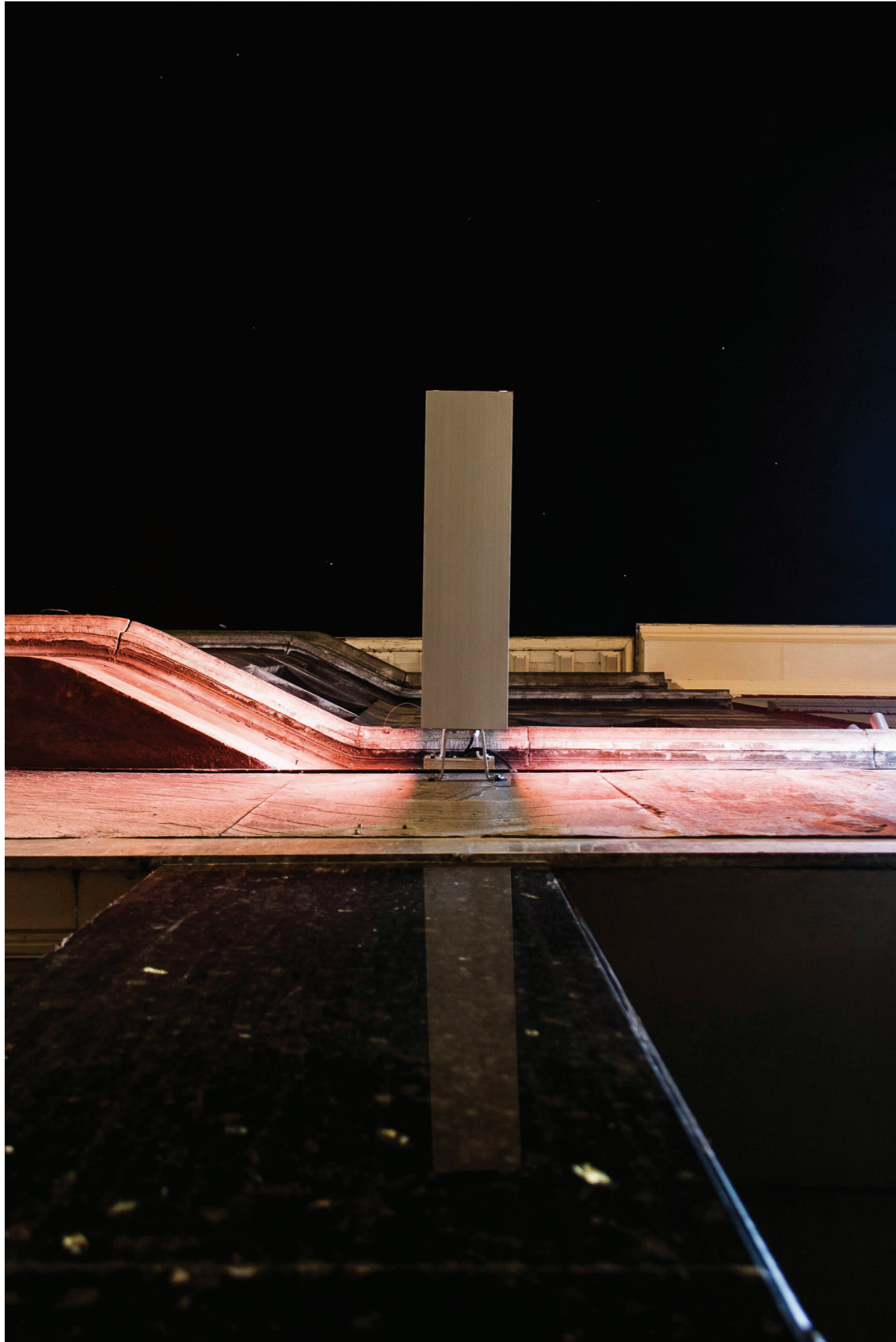

Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Maastricht)*.

Inhoud

1	Abstract
5	Inleiding
7	Het verlies van aandacht
10	De verwaarlozing van het heden
13	Glazen barrières / Vluchtigheid
16	De moderniteit tot stilstand brengen
20	Het ontvluchten van het heden
21	Non-time
25	Besluit
27	Bibliografie

Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Maastricht)*. 84 x 118,8 cm

Inleiding

De moderne samenleving gaat steeds sneller vooruit. Tijdens dit voordragen naar de toekomst heb ik het gevoel dat er steeds minder aandacht is voor het heden. Voor mij gaat het soms erg snel, steeds vaker heb ik de behoefte om niet mee te gaan in de vooruitgang en even stil te staan. Maar zonder deze vooruitgang ontstaat al snel het gevoel er niet bij te horen: 'als je stilstaat doe je niet mee'. Deze hyperactiviteit zorgt voor een gebrek aan aandacht, aandacht die nodig is voor de vorming van onze cultuur (Han 2014: 23-25). Onze directe omgeving zit vol met prikkels die over het algemeen vluchtig en overduidelijk zijn. Ze brengen direct hun boodschap over zonder dat we er stil bij hoeven te staan. Deze overdaad aan prikkels maakt het moeilijk om verder te kijken, voorbij de op het eerste gezicht oppervlakkige en eenvoudige beelden. Misschien valt er met wat meer aandacht net dat te ontdekken dat niet om aandacht vraagt, en er net daarom toe doet. Misschien kan meer aandacht zo meer waardering voor het heden teweeg brengen.

Vanuit mijn interesse in non-places las ik een tekst van Rem Koolhaas over de 'Generic City'. Voor mij vertelt deze tekst dat non-places niet langer beperkt blijven tot specifieke ruimtes, zoals parkeergarages of luchthavens, maar dat de stad langzaam maar zeker in zijn geheel een non-place wordt. De moderne stad, vooral het centrum ervan waar we met z'n allen massaal naar toe trekken om onze vrije tijd te besteden in winkels en restaurantjes, zie ik als vertegenwoordigers van de hedendaagse cultuur. En juist op deze plek is het gebrek aan aandacht overduidelijk aanwezig. Onderweg van winkel naar winkel worden we door de ruimte heen geleid zonder dat we nog écht hoeven te kijken. Vluchtigheid lijkt onderdeel geworden van onze cultuur; we moeten door, bij de tijd blijven en het liefst de tijd zelfs vooruit zijn, mocht dat mogelijk zijn.

Vertrouwd in mijn woonplaats Maastricht, denk ik meer te zien dan mensen die onbekend zijn met de stad. Misschien kijk ik er ook wel enigszins anders naar maar toch valt mijn oog ook vooral op de etalages, uithangborden en led-verlichting. Deze elementen eisen onze aandacht op, overtuigen ons te consumeren en leiden ons eenvoudig door het centrum zonder dat we al te lang stil hoeven te staan.

Omdat ik Maastricht zo goed ken, weet ik welke straten door de toeristen genomen worden en ben ik bekend met de steegjes die door de meeste mensen over het hoofd gezien worden. Hierdoor ben ik in staat om meer van de stad te zien en er anders naar te kijken. Wanneer ik de tijd neem om meer aandacht te schenken aan de stad, uren er doorheen te dwalen, kan ik misschien een andere, ongeziene kant van Maastricht vastleggen.

Ik wil stilstaan en aandacht schenken aan het centrum van de stad. De vluchtigheid tot stilstand brengen in de hoop iets te ontdekken dat we gewoonlijk niet zien maar wel de moeite waard is om bij stil te staan. Iets dat mensen doet realiseren dat we veel missen in onze vluchtigheid en de aandacht voor het heden beloont. Ik hoop door dit proces anders naar mijn omgeving te gaan kijken en ben ik benieuwd hoe zich deze aandacht uit in de beelden die er uit voortkomen.

Om tot beeldend werk te komen probeer ik eerst de context voor dit werk te bepalen. Deze context is echter een persoonlijke kijk op hoe de wereld er voor mij over het algemeen uitziet en de versnelling van de maatschappij zowel mijzelf als mijn leefwereld beïnvloedt. Door met behulp van de nodige bronnen een persoonlijke maar toch goed onderbouwde context te scheppen, hoop ik dat mijn proces en uiteindelijke beelden niet alleen voor mijzelf een reflectie bieden op de samenleving maar dit ook voor anderen teweeg kunnen brengen.

Het verlies van aandacht

We worden vandaag de dag constant bezig gehouden. Er is voortdurend van alles dat onze aandacht vraagt. Werken doen we niet meer van maandag tot en met vrijdag van 9 tot 5 maar we kunnen nu ook thuis of onderweg inloggen en onze mails lezen. Vervolgens vullen velen hun “vrije tijd” met uitgaan, shoppen, etentjes, sporten, weekendjes weg en ga zo maar door, een dagje thuiszitten is voor veel mensen een zeldzaamheid. En tijdens al deze bezigheden zijn steeds meer mensen ook nog dag en nacht online. Smartphones houden ons continu op de hoogte van de laatste ontwikkelingen op social-media zodat we ook nog op de hoogte blijven van andermans bezigheden. Multitasken in de 21ste eeuw kent meerdere dimensies, er is een tweede wereld die ook onze aandacht vraagt. De versnelling van de maatschappij is, voor mij tenminste, nauwelijks bij te houden. Altijd bezig, altijd onderweg en altijd online, zijn we eigenlijk nergens meer echt aanwezig (De Cauter 2015: 34-37).

Niet alleen zien we dat de aandacht voor de online wereld ten koste gaat van de aandacht voor de echte wereld, in feite gaat deze hoeveelheid aan dingen die onze aandacht opeisen ten koste van de aandacht in zijn geheel. De constante prikkels en impulsen brengen hyperaandacht te weeg. Deze hyperaandacht wordt door Han (2014: 22-25) omschreven als een versnipperde aandacht. Er is wel aandacht maar het is een ander soort aandacht, een aandacht die constant van de een naar de andere prikkel gaat maar het niet kan opbrengen lang bij dezelfde prikkel stil te blijven staan. Deze hyperaandacht gaat niet samen met verveling, hij moet constant geprikkeld worden en kan zichzelf niet bezig houden. De hyperaandacht gaat ten koste van de intensieve aandacht; kwantiteit gaat boven kwaliteit. Er zijn vooral veel prikkels, maar waarde hebben deze prikkels vanwege hun kortstondigheid niet.

Verveling lijkt alleen nog maar iets negatiefs, de norm is juist constant bezig zijn. Terwijl verveling juist leidt tot contemplatieve verdieping. Deze verdieping is nodig om ons te kunnen verplaatsen in anderen en aandacht te schenken aan wie we zijn. Zonder de tijd te nemen ontbreekt deze aandacht en vlakt alles af. Gebrek aan aandacht en de afkeer tegen verveling zorgt voor een oppervlakkige relatie met onze omgeving. De hyperactiviteit ontnemt ons de tijd om na te denken over het leven, kritische vragen te stellen en op zoek te gaan naar antwoorden die ons kunnen helpen de wereld om ons heen beter te begrijpen (Han 2014: 22-23).

Aandacht geeft de dingen waarde. Door ergens bij stil te staan, de dingen te overdenken, krijgt het waarde, waarde die het niet krijgt wanneer het iets vluchtigs blijft waar we snel aan voorbij gaan en niet over na hoeven denken of stil bij hoeven staan. Door het gebrek aan aandacht en de vluchtigheid van onze maatschappij vervaagt onze cultuur, vervagen wij zelf. We staan immers niet meer stil bij onze cultuur, waar we vandaan komen, wie we zijn. De hyperactieve mens raast maar door, zoals onze cultuur zich richt op de toekomst en het heden verwaarloost, richt de mens zich op het worden in plaats van het zijn. We willen vooruit en laten na aandacht te schenken aan wie we op dit moment zijn.

De afvlakking van onze cultuur is ook terug te zien in de moderne stad die onder invloed van globalisering langzaam haar eigenheid verliest. Daarnaast vormt de stad zich naar de behoefte van de mens om zich steeds sneller van a naar b te verplaatsen. Het verlies van identiteit en de verhoogde efficiëntie door een functionele en eenvoudige inrichting maken de stad in zijn geheel steeds meer tot een non-place (Koolhaas 1995: 1248-1264).

Met de term non-place verwijst de antropoloog Marc Augé (1992) naar plekken als vliegvelden, snelwegen en supermarkten. Deze plekken zijn over de hele wereld min of meer hetzelfde, ze bevatten niet of nauwelijks verwijzingen naar de cultuur van hun locatie. Naast het gebrek aan identiteit noemt Augé het gebrek aan sociale binding als ander duidelijk kenmerk. Een non-place is een plek waar we onderweg zijn, waar we doorheen reizen en dus letterlijk en figuurlijk nooit echt bijilstaan.

De kenmerken van non-places zoals Marc Augé deze benoemt zijn steeds beter te linken aan de hedendaagse stad onder invloed van globalisering en modernisering. Al in 1995 schreef architect Rem Koolhaas (1995: 1248-1264) een essay over de Generic City. Hij beschrijft de Generic City als een eindpunt van een proces van globalisering; convergentie. Hiermee verliest de stad zijn eigenheid, zijn cultuur, zijn historie; de hele stad wordt een non-place. Door media zoals het internet en televisie en het feit dat we ons eenvoudig over de hele wereld kunnen verplaatsen wordt de wereld steeds “kleiner” en vervagen de verschillen per plek. In 1995 was dit vooral een toekomstbeeld dat alleen in de grootste steden langzaam zichtbaar begon te worden. Anno 2016 is het zeker niet alleen de inrichting van de stad die deze steeds meer tot een non-place maakt maar vooral ook de manier waarop de mens zich er doorheen beweegt. Gericht op ons doel, of dat nu werk, thuis of de winkel is, kijken we nauwelijks nog op of om naar wat zich om ons heen bevindt. Het liefst kijken we onderweg naar een scherm dat ons verbindt met de rest van de wereld terwijl de binding met onze directe omgeving verdwijnt.

figuur 1 Danckaert, B. (2011) *Simple Present #631 (Istanbul)*. Foto.

Een fotograaf die non-places op een treffende manier in beeld weet te brengen is Bert Danckaert. Hij legt deze lege, identiteitloze plekken in steden overal ter wereld vast (figuur 1 en 2). Niet alleen vestigt hij de aandacht op iets waar we gewoonlijk aan voorbij gaan, ook de uniformiteit ervan wordt nog beter zichtbaar. Bij het zien van zijn beelden merk je al snel op dat ze weinig tot geen culturele referenties bevatten, wanneer de titel je vervolgens vertelt dat het beeld in bijvoorbeeld Hongkong of Istanbul gemaakt is realiseer je je dat Danckaert de hele wereld afreist om op zoek te gaan naar deze uniforme plekken.

figuur 2 Danckaert, B. (2011) *Simple Present #515 (Hong Kong)*. Foto.

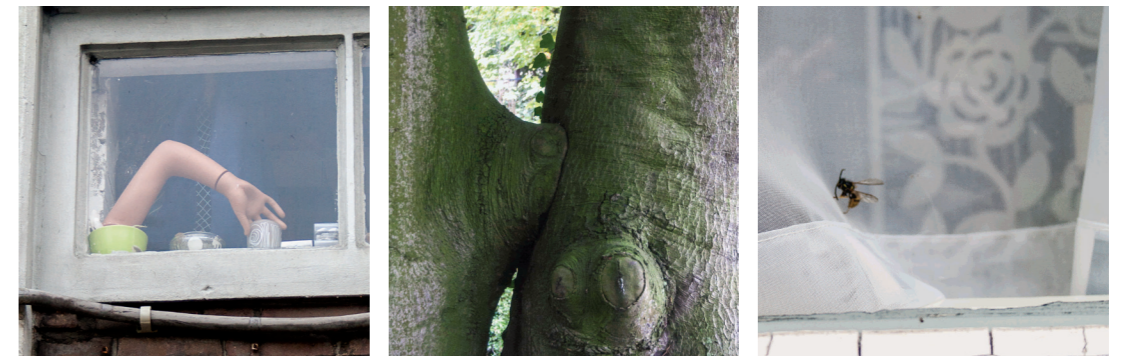
Op deze manier brengt Danckaert ook parkeerplaatsen van de Ikea in beeld. Van België tot Peking zijn deze plekken identiek. Hierbij gaat het vooral ook om de daad van het fotograferen, aangezien de plekken overal ter wereld hetzelfde zijn vraag je je af waarom iemand uit België in Peking naar de Ikea zou gaan om de parkeerplaats te fotograferen.

Voor mijn werk lijkt het me van belang om in het beginstadium het bij één stad te houden om hier heel veel aandacht aan te schenken. Deze aandacht kan zorgen voor meer variatie in mijn beelden die lastiger te verkrijgen kan zijn wanneer ik direct naar verschillende steden ga. Door het bij één stad te houden maar beelden te maken die niet laten zien om welke stad het gaat kan ik ook laten zien dat de stad zijn eigenheid verliest.

Zonder me specifiek op non-places te focussen wil ik ten eerste vooral het verlies van aandacht vastleggen. Hierbij is het doel niet zozeer het in beeld brengen van iets maar vooral een aandachtigere manier van kijken ontwikkelen. Door willekeurig door de stad te gaan dwalen probeer ik zo veel mogelijk om me heen te kijken en dingen op te merken die de meeste mensen, onderweg naar hun bestemming, niet opmerken.

Wat ik fotografeer (figuur 3 t/m 5) is niet iets dat niemand kan zien, misschien zien zelfs veel mensen het ook maar omdat ze onderweg zijn en er niet bij stil staan is het slechts een vluchtige manier van kijken.

Behalve dat deze oefening me anders leert kijken maakt het me ook meteen duidelijk welke richting ik op wil met mijn beelden. In plaats van enkel in beeld te brengen wat we gewoonlijk niet opmerken wil ik vooral ook de moderne stad laten zien. Juist de vluchtigheid en uniformiteit van de moderne stad wil ik omzetten in interessante beelden die mensen doen stilstaan. Doordat de typische kenmerken van de stad niet in mijn beelden terug te vinden zijn wordt enkel duidelijk dat er met meer aandacht meer te zien is. Deze beelden zouden ook in een klein dorpje gemaakt kunnen zijn. Dat juist de vluchtige moderne stad voor mooie en interessante beelden kan zorgen blijkt hier nog niet uit.

figuur 3 Weerts, C. (2015) *Dolen door Maastricht*. Selectie uit serie. Foto's.

De verwaarlozing van het heden

Het verlies van aandacht lijkt niet alleen te gelden voor onze fysieke omgeving maar misschien wel voor het heden in zijn geheel. Onze moderne cultuur is vluchtig, gericht op vooruitgang, alles moet nieuwer, sneller en efficiënter. Niet het heden of verleden maar de toekomst is wat de meesten van ons bezighoudt. Vroeger lag de ideale wereld, het aards paradijs, achter ons; na de zondevaal kon men alleen nog maar hopen op een plek in de hemel of het paradijs na zijn dood, het leven op aarde was onveranderlijk. Sinds de verlichting gelooft de mens echter dat er wel degelijk verandering mogelijk is. De evolutietheorie laat zien dat de mens zelf veranderlijk is en het wordt ook steeds duidelijker dat de aarde er ook niet altijd hetzelfde uit heeft gezien. Deze veranderlijkheid zorgt ervoor dat we vooruit willen, het beste moet nog komen (hopen we). (Verhaeghe 2012: 61-67) Ook het individu ontkomt niet aan deze maakbaarheid. We zijn volledig zelf verantwoordelijk voor wat we bereiken in het leven. Waar dit vroeger nog bepaald werd door factoren als afkomst, ras, milieu, is er tegenwoordig geen excuus meer om het niet te maken anders dan je eigen luiheid. Als je niets bereikt in je leven heb je dit volledig aan jezelf te danken. De druk is zo groter dan ooit om vooruit te komen in het leven, niet tevreden zijn met wat je hebt maar constant streven naar meer. Rijker, mooier, fitter, succesvoller; de ingrediënten voor persoonlijke vooruitgang hebben we zelf in de hand (Verhaeghe 2012: 78-82).

Wie we waren lijkt steeds minder van belang, het draait steeds meer om wie we zijn maar vooral om wie we worden. De vooruitgang gaat ten koste van de binding met waar we vandaan komen. Het verleden lijkt ver weg, de toekomst daarentegen, ligt binnen handbereik. De laatste sciencefiction films lijken haast documentaires over de nabije toekomst. De scenario's schetsen een beeld dat met moderne technologieën en ontwikkelingen in de wetenschap behoorlijk geloofwaardig wordt. Het heden draait haast alleen nog maar om de toekomst. In het vooruit razen lijken we het heden haast te verwaarlozen.

Junkspace

Junkspace is de gewaarwording van de verwaarlozing van het heden en een reflectie van de hedendaagse cultuur. Vandaag de dag is consumeren onze cultuur, misschien zelfs onze religie. De commercie laat ons geloven dat we moeten consumeren en bezig zijn, je kunt niet niks doen en niks kopen, dan ga je niet mee met je tijd en blijf je achter.

Deze cultuur wordt weerspiegelt in onze architectuur; het overgrote deel van de moderne architectuur is snel, eenvoudig, het leidt ons door ruimtes heen zonder dat we nog echt hoeven te kijken of stil te staan. Ook de afvlakking van onze cultuur is er in terug te zien; architectuur wordt overal ter wereld steeds meer hetzelfde, het verliest de culturele rijkdom die het vroeger had.

Junkspace is deze architectuur; het stolsel van onze tijd; wat achterblijft terwijl de moderne samenleving doordraaft (Koolhaas 2001: 407-420). Wanneer die architectuur zijn functie verliest is het waardeloos, afval. Winkelcentra zijn het beste voorbeeld van deze junkspace, slechts gemaakt om ons te leiden, wanneer we er niet meer kunnen winkelen stelt de ruimte niks meer voor.

Junkspace vormt een reflectie van de werkelijkheid. Het heeft geen binding met de ware aard en historie van de stad. Doordat de binnenstad het winkelcentrum van de stad is en dagelijks overspoeld wordt met winkelend publiek moet het centrum, dat enerzijds moet blijven zoals vroeger, tegelijkertijd met de tijd meegaan om te beantwoorden aan het als maar groeiende aantal bezoekers van de stad. De oude gebouwen moeten regelmatig opgeknapt en aangepast worden om de consumenten er zo eenvoudig en efficiënt mogelijk doorheen te leiden. Ook al probeert men hierbij het oorspronkelijke uiterlijk van het gebouw in stand te houden en lijkt het authentiek, eigenlijk is het een nabootsing van de werkelijkheid waarbij de echte werkelijkheid (en daarmee de waarde) met iedere opknapping verder verdwijnt (Baudrillard 1994: 1-4).

Junkspace is wat de stad tot een non-place maakt. Dit is de plek waar we ons blindelings doorheen laten leiden. We zien vooral wat we moeten zien; de uithangborden, de etalages, kopen wat we zogenaamd nodig hebben en gaan vervolgens weer naar huis.

Junkspace is het stolsel van de moderniteit, hierin zitten de aspecten die ik wil vastleggen; de oppervlakkigheid en vluchtigheid van deze hedendaagse architectuur laat de verwaarlozing van het heden zien. Maar vooral ook het "stolsel" is van belang. Deze plekken worden stolsel op het moment dat ze in ongebruik raken. 's Nachts is het winkelcentrum van de stad verlaten, de winkels zijn gesloten en als er niets meer te kopen valt, lijkt deze plek waardeloos voor ons. We lopen er wellicht doorheen onderweg naar huis maar de meesten van ons schenken geen aandacht aan de plek zelf. Door 's nachts foto's te gaan maken in de stad wil ik laten zien wat we niet horen te zien, als de winkeldeuren sluiten en de etalageverlichting uit gaat, ga ik juist kijken; de altijd maar voortrazende moderne cultuur tot stilstand brengen (figuur 4 en 5).

figuur 4 Weerts, C. (2015-2016) Selectie uit: *Uncanny Junkspace* (Masterstudio Image Thinking).

figuur 5
Weerts, C. (2015) *Uncanny
Junkspace #2 (Masterstudio Image
Thinking)*. Foto. 184 x 175 cm

Wanneer de lichten in de etalages uit gaan, ontstaat er een andere wereld. De etalagepoppen worden een soort zombies van de op dat moment functieloze junkspace. De junkspace wordt een lege, oppervlakkige ruimte. De poppen, die onder het felle etalagelicht er nog net nep genoeg uitzien, lijken zonder deze belichting iets realistischer. Vanwege het uncanny valley effect, dat laat zien dat mensen een afkeer krijgen van poppen wanneer deze een té realistisch uiterlijk hebben (Reichardt 1978: 26-27) ontstaat er 's nachts een unheimliche sfeer in de etalages. Door de afkeer die mensen hebben tegenover de poppen in deze donkere setting valt de jaloezie weg en wordt het misleidende van de winkels en hun etalages zichtbaar. Mensen kunnen de nepheid en oppervlakkigheid beter zien die overdag door de overbelichting wordt gecamoufleerd. Ook vanwege onze snelheid merken we dit gewoonlijk niet op, we laten ons in kuddes door de ruimtes heen leiden zonder te zien dat we misleid worden. 's Nachts wanneer de lampen uit zijn is het niet de bedoeling dat we naar de etalages kijken en doen we dit ook niet. Onderweg naar huis lopen we snel door de verlaten winkelstraten zonder om ons heen te kijken. Deze foto's gaan hier tegenin, ze leggen iets vast dat we eigenlijk niet mogen zien.

Hoewel er veel aspecten in deze beelden zitten die overeenkomen met wat ik wil laten zien zijn ze misschien nog iets te duidelijk. Bij het zien van de beelden kun je in het begin even twifelen of het echte mensen zijn maar als je eenmaal door hebt dat het poppen zijn worden de beelden eenvoudiger. Wellicht kan deze serie foto's later nog terugkomen in combinatie met andere foto's.

Glazen barrières / Vluchtigheid

We kijken een groot deel van onze tijd naar de wereld vanachter een scherm. Niet alleen thuis achter de televisie en computer maar ook onderweg naar onze bestemming vormt de voorruit van de auto ons scherm, onze barrière, die ons fysiek en mentaal de binding met onze omgeving ontnemt. We voelen de snelheid niet meer en hebben in die snelheid nauwelijks nog aandacht voor wat zich direct om ons heen bevindt (Virilio 1989: 56). Wat we door de voorruit zien gaat op de zelfde manier aan ons voorbij als beelden achter een televisiescherm. Het is een passieve manier van kijken waarbij de belevenis van de reis als een film aan ons voorbij trekt zonder dat we hier zelf deel van uitmaken (Pirsig 2013: 12). En ook als we uit de auto stappen en onze reis te voet voortzetten kijken we constant op het scherm van onze telefoon om te zien of daarachter misschien iets interessanter gebeurt dan in het "echte" leven.

De snelheid van onze maatschappij met als gevolg het verlies van aandacht heeft rechtlijnigheid als direct gevolg. In fysieke zin gaan we zo snel mogelijk van a naar b, met zo min mogelijk omwegen of tussenstops. Maar zeker ook mentaal is deze rechtlijnigheid terug te zien. Het is vooral de bedoeling dat we zo snel mogelijk tot een resultaat komen. Maar juist door langer stil te staan bij tussenstappen die hieraan voorafgaan kunnen we misschien wel tot betere resultaten komen. Om rechtlijnigheid in mijn proces te vermijden neem ik een zijweg, laat de stad en de nacht voor wat ze zijn en richt ik me meer op de snelheid en de barrières die ons de binding met de realiteit ontnemen.

De snelweg is misschien wel één van de meest essentiële onderdelen van deze tijd. Zonder snelwegen was de versnelling van de samenleving niet in deze mate mogelijk geweest. Daarnaast vormt het ook een symbool voor het rechtlijnig denken (Hertmans 1995: 131-132). Niet de tijd nemen ergens bij stil te staan maar zo snel mogelijk verder.

Deze foto van Wolfgang Tillmans (figuur 6) geeft symbolisch weer wat er gebeurt wanneer we in de auto zitten. Het water van de ruitenwisser maakt de omgeving wazig. Er is haast geen omgeving meer te zien, alleen nog de weg die zich recht voor de auto uitstrekt.

De eerste foto die ik neem vanuit de auto (figuur 7) is heel duidelijk vanuit het oogpunt van de bestuurder van de auto genomen, maar het voelt raar omdat niet zichtbaar is waar de auto heen rijdt, de horizon is niet te zien. Er is slechts een klein deel van de weg te zien en in de spiegel dat wat achter de auto ligt. Dit terwijl de horizon juist datgene is waar we naar toe rijden, het enige dat altijd onze aandacht heeft en wat ons gewoonlijk afleidt van wat zich om ons heen en achter ons bevindt. De auto's in de achteruitkijkspiegel zijn slechts nog lichtpuntjes in een vage, bijna donkere leegte. In onze ervaring van het met hoge snelheid inhalen van andere auto's worden deze weggebruikers ook gereduceerd tot lichtpuntjes, stipjes, obstakels in onze weg vooruit. We voelen ons meer en meer superieur bij ieder obstakel dat we voorbij flitsen (Hertmans 1995: 128-129).

figuur 6 Tillmans, W. (2001) *New Family*. Foto.

figuur 7 Weerts, C. (2016) *Snelweg #01*. Foto.

figuur 8 Weerts, C. (2016) *Snelweg #02*. Foto.

figuur 9 Weerts, C. (2016) *Snelweg #03*. Foto.

Op de volgende foto's (figuur 8 en 9) is de horizon wel zichtbaar. Maar datgene wat zich buiten de auto afspeelt lijkt bijna transparant, niet echt, slechts een tweede laag achter de reële wereld. De duisternis zorgt dat vooral de lichten van de auto's en het verlichte dashboard zichtbaar zijn. Dit versterkt de moderniteit in de beelden.

Reflecties

Een belangrijk aspect van zowel de etalagefoto's als de foto's vanuit de auto genomen zijn de reflecties in het glas en de spiegels. De transparante reflecties vormen een symbool van de moderniteit. Onze samenleving, onze cultuur, lijkt steeds meer een namaak-werkelijkheid te worden; herhalingen en overdrijvingen van wat er al was. Omdat alles een herhaling en overdrijving is, is alles overduidelijk; transparant. Reflecties weerspiegelen de vluchtigheid van de maatschappij en vervaging van de cultuur. Reflecties zijn vluchtig, tijdelijk, nooit twee keer hetzelfde. De manier waarop wij reflecties zien is even vluchtig, we zijn ze meteen weer vergeten. Terwijl er zelfs in deze vluchtigheid mooie dingen te zien zijn, als we de tijd nemen om écht te kijken, aandacht te schenken.

figuur 10 Tati, J. (1967) *Playtime*. Film still.

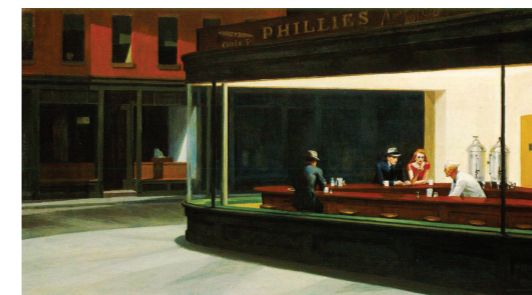

figuur 11 Tati, J. (1967) *Playtime*. Film still.

In de film *Playtime* van Jacques Tati (1976) spelen reflecties ook een belangrijke rol in het zichtbaar maken van de vluchtigheid van de moderne samenleving. De film speelt zich af in Parijs, maar afgeleid door allerlei moderniteiten en het idee dat we constant moeten consumeren zien zowel de acteurs als de kijker van de film vrijwel niets van de Parijse cultuur op een aantal reflecties ervan na (figuur 10). Wat we wel zien van de stad is een beeld dat evengoed van een andere stad zou kunnen zijn. In een scene waarbij de hoofdrolspeelster een reisbureau inloopt maakt Tati nog eens duidelijk dat de moderniteit afbreuk doet aan onze cultuur. Affiches adverteren hotels in verschillende landen, maar op de foto zien we telkens exact hetzelfde hotel (figuur 11). De moderniteit met als gevolg de globalisering; al 40 jaar geleden bracht Tati de generic city in beeld.

De architectuur van de junkspace bevat veel glas, niet alleen de etalages van winkels maar ook moderne kantoorgebouwen bestaan vaak voor het overgrote deel uit glas. Het vormt haast één grote reflectie van de omgeving waardoor het gebouw zelf onzichtbaar wordt. Overdag wordt de hele omgeving gereflecteerd, maar 's nachts alleen nog maar de lampen.

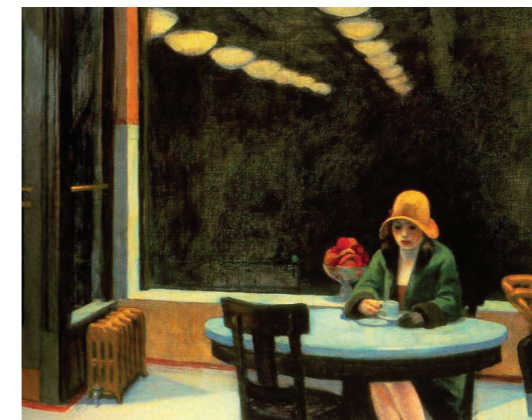
De belangrijkste elementen uit de tot nu toe gemaakte beelden zijn reflecties en verlichting. Hoewel dit in de foto's die in de auto zijn genomen ook te vinden is, vindt ik deze aspecten beter tot uiting komen in de donkere straten van de stad. Ik denk ook dat we ons minder bewust zijn van het gebrek aan aandacht in de stad dan op de snelweg, het zou zelfs gevaarlijk worden als we daar meer aandacht zouden hebben voor iets anders dan de weg zelf. Daarnaast zorgt de leegte van de donkere stad voor een vervreemdende, mysterieuze sfeer terwijl de snelweg altijd een bepaalde leegte kent. Een mysterieuze sfeer die ik zoek is terug te vinden in de schilderkunst. In Edward Hoppers schilderijen (figuur 12 en 13) vergroot de vluchtigheid van de stad de eenzaamheid en het bevreemdende van de lege, stille nacht. Ook reflecties zijn vaak te zien in nachtelijke schilderijen. Op het doek worden de anders zo vluchtige verschijnselen tot stilstand gebracht.

figuur 12 Hopper, E. (1942) *Nighthawks*. Olieverf op linnen, 76 cm x 144 cm. The Art Institute of Chicago.

Deze beelden brengen me weer terug bij "het stolsel van de moderniteit". Dit zit voor mij niet alleen in de stilte en leegte van de beelden maar misschien nog wel meer in de reflectie van het licht in het raam (afbeelding 13).

De anders zo vluchtige reflectie, een element dat we wanneer we ons zelf in het café zouden bevinden nauwelijks zouden opmerken, wordt tot stilstand gebracht. Het tot stilstand brengen van dit vluchtige element is bijna vervreemdend.

figuur 13 Hopper, E. (1927) *Automat*. Olieverf op linnen, 71 cm x 91 cm. Iowa, Des Moines Art Center

De moderniteit tot stilstand brengen

Een kunstenaar die “het stolsel van de moderniteit” in mijn ogen heel duidelijk verbeeld is Franck Scurti. In zijn serie Les Reflets (figuur 14 en 15) maakt hij uithangborden na aan de hand van hun reflectie. De reflecties van symbolen die onze moderniteit en consumeer-maatschappij vertegenwoordigen. De reflecties ervan worden bevroren en doen op deze manier mensen stilstaan bij de symboliek waar we gewoonlijk aan voorbij gaan.

figuur 14 Scurti, F. (2004) *Les Reflets*.
Série de enseignes lumineuses.

figuur 15 Scurti, F. (2002) *Les Reflets*.
Série de 3 enseignes lumineuses

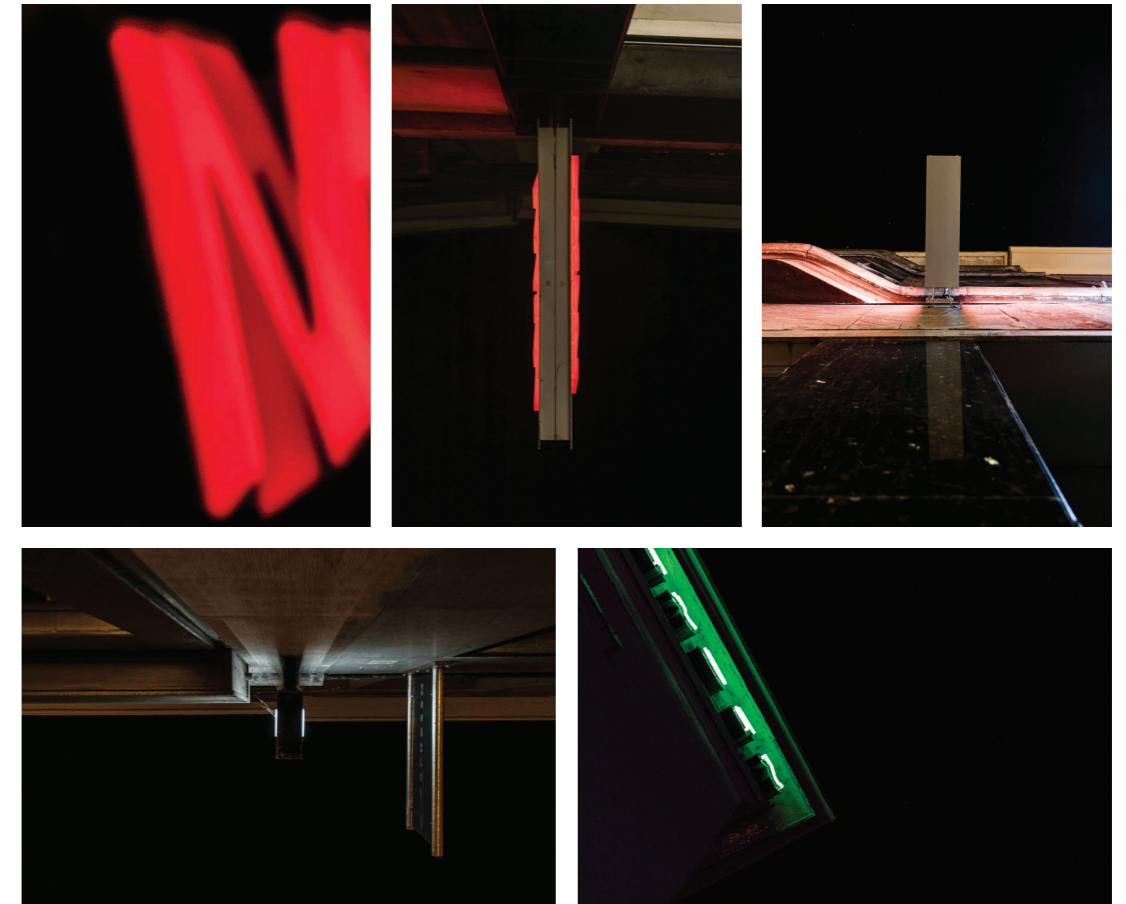
Hoewel het tot stilstand brengen van deze vluchtige, eenvoudige symbolen heel dicht in de buurt komt van wat ik wil doen, zijn de beelden van Scurti mijns inziens nog vrij makkelijk leesbaar. Je ziet toch direct wat het is en als je een van de uithangborden gezien hebt, kun je de rest wel raden. Wellicht kan ik deze vluchtige symbolen anders vastleggen.

figuur 16 Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Maastricht)*. Foto.

Ik fotografeer de uithangborden en andere led-verlichting op verschillende manieren, van onder, van de zijkant, de reflecties (figuur 16 en 17). Op deze manier worden de typische junkspace elementen omgezet in vervreemdende beelden. De vluchtige, overduidelijke junkspace wordt stilgezet en onduidelijk. Het winkelcentrum is een ruimte die we gewoonlijk niet zien, we zien alleen de inrichting, overladen met beelden en tekens is het een hyperactieve, hypervisibele plek die niets aan de verbeelding overlaat.

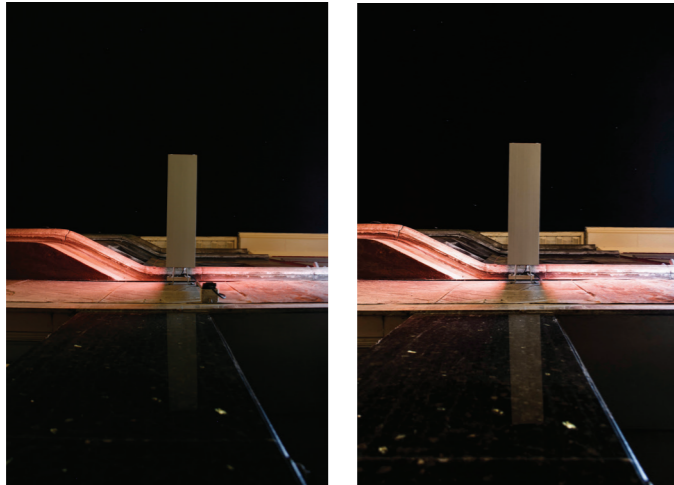
De led-verlichting is gemaakt om aandacht te trekken, maar verwijst je vervolgens direct door naar de winkel die er bij hoort. Het is niet bedoeld om je aandacht vast te houden. Deze foto's laten mensen juist wel aandachtig kijken naar iets dat onze aandacht gewoonlijk afbuigt. Ze laten de kijker stilstaan bij iets dat gewoonlijk slechts vluchtig gezien wordt. De hyperaandacht wordt teruggebracht tot echte, langdurige aandacht. Hierbij is de commerciële waarde van de led-verlichting verdwenen. Ze verwijzen niet langer naar een winkel, wijzen ons niet langer de weg, de toeschouwer kan alleen nog stilstaan en zich afvragen waar hij naar kijkt.

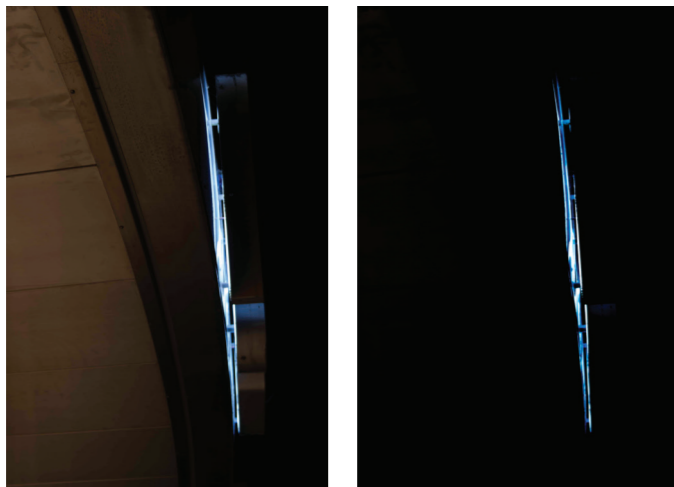
figuur 17 Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Maastricht)*.
Selectie uit serie. Foto's.

Zonder de beelden al te veel te manipuleren zijn er wel een aantal bewerkingen nodig om het juiste effect te verkrijgen. Voor de onherkenbaarheid is het van belang dat er om de lampen heen weinig te zien is. Dit is echter niet voor alle beelden hetzelfde. Bij bepaalde beelden is de omgeving wel nog van belang (figuur 18) terwijl andere sterker zijn wanneer er niets anders dan het licht te zien is. De overeenkomst tussen deze beelden, en tegelijkertijd hetgeen dat door de bewerking versterkt wordt, is dat het licht haast tastbaar wordt. Bij "figuur 18" is het het licht dat op de gevel valt en deze tot een soort vreemd object maakt. Bij "figuur 19" wordt de verlichting op zichzelf een zwevend object. Door het contrast te verhogen en de kleuren intenser te maken wordt het licht in de foto's versterkt waarmee de beelden zelf ook sterker worden. Bij de kadrering van de beelden hou ik ook vooral rekening met het creëren van losstaande objecten door te zorgen dat er veel lege ruimte omheen is.

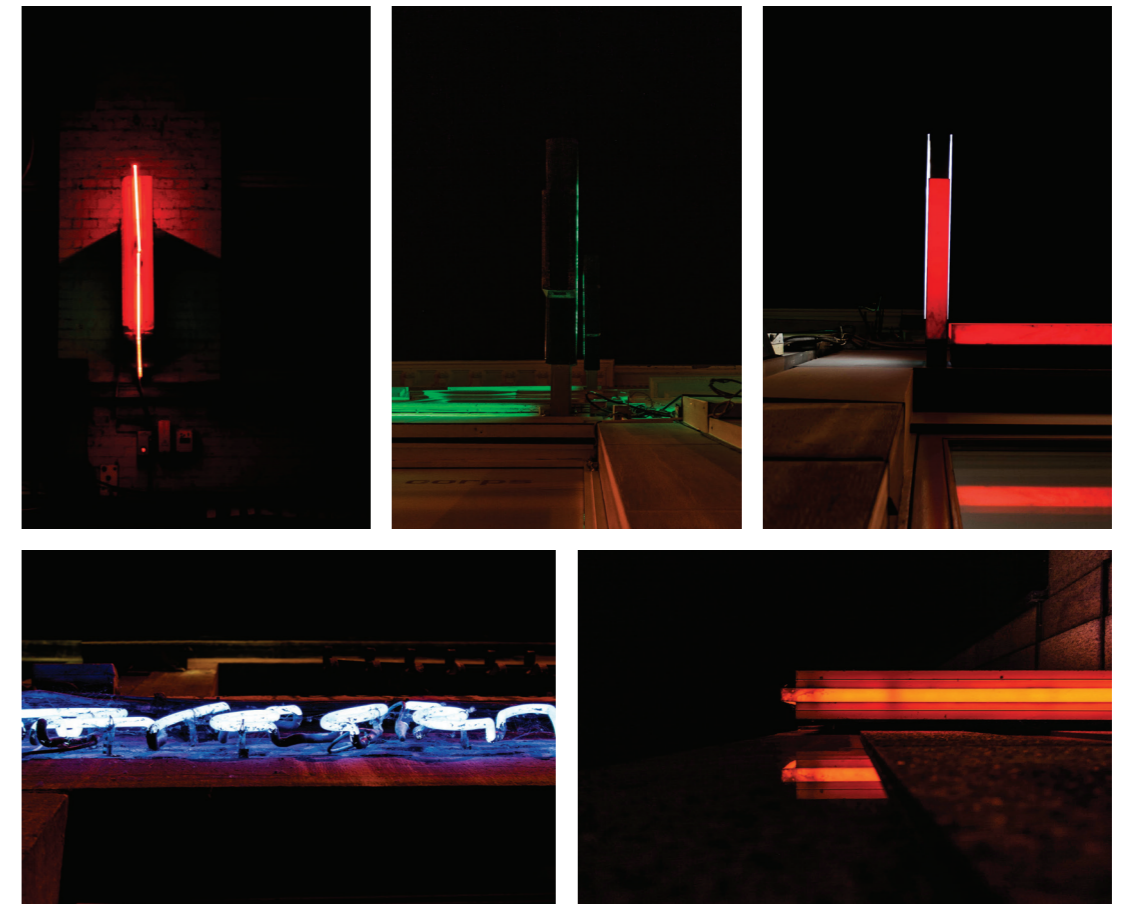
figuur 18 Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Maastricht)*. Links: onbewerkte foto, rechts: foto na bewerking.

figuur 19 Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Maastricht)*. Links: onbewerkte foto, rechts: foto na bewerking.

De bestaande beelden van non-places zijn over het algemeen duidelijk en laten weinig aan de verbeelding over waardoor ze geen échte, langdurige aandacht afdwingen. Na vele nachten door winkelstraten te dwalen ben ik tot beelden gekomen die niet direct duidelijk zijn en hierdoor wél langdurige aandacht vragen. Deze beelden laten mensen fantaseren in plaats van direct te laten zien waar het over gaat. De beelden komen dus niet alleen voort uit langdurige aandacht maar brengen deze ook nog een teweeg bij de toeschouwer.

Door lange tijd alleen in Maastricht foto's te maken heb ik mezelf gedwongen zeer aandachtig te kijken en ben ik tot een gevarieerde serie gekomen. Nu wil ik uitvinden wat het oplevert als ik naar andere steden ga. Aangezien led-verlichting overal wel min of meer hetzelfde is verwacht ik geen grote verschillen, hooguit in de gevels waarop de verlichting bevestigd is. Ik ga naar Luik en Aken, beiden historische steden zoals Maastricht. De keuze voor historische steden maak ik omdat hier voor mij de moderniteit op een interessante manier zichtbaar is. Vanwege de oude gebouwen, vaak een gebrek aan ruimte en de vele regels ten aanzien van het behoudt van het historische aanzicht ontstaat er een soort conflict tussen het verleden van de stad en de vooruitgang die nodig is om mensen te blijven trekken. Zonder dat het historische aanzicht verdwijnt lijkt het wel steeds minder zichtbaar te zijn door alle moderniteiten eromheen. Daarnaast gaan veel mensen bewust naar deze "ouderwets gezellige" steden vanwege hun historische uiterlijk en sfeer, toch denk ik dat ze tijdens hun koopjesjacht toch maar weinig zien van de stad zelf. Moderne steden zoals Rotterdam pretenderen niet ouderwets te zijn, ze gaan juist zichtbaar mee in de moderniteit. In dergelijke moderne steden is het publiek zich meer bewust van de vluchtigheid en het gebrek aan aandacht en zou het minder krachtig zijn in beeld te brengen wat men niet opmerkt.

figuur 20 Weerts, C. (2016) *Het stolsel van de moderniteit (Luik)*. Selectie uit serie. Foto's.

De foto's die ik in Luik neem (figuur 20 en 21) maken direct duidelijk dat er toch genoeg verschil zichtbaar wordt. Dit bewijst voor mij nog meer dat we met langdurige aandacht iets kunnen zien dat we anders niet zouden zien. De verlichting in Luik oogt ruwer, de elektriciteitskabels worden minder goed weggewerkt en er bevinden zich vaak meerdere lichten bij elkaar.

Het ontvluchten van het heden

Wanneer ik mijn beelden aan anderen laat zien blijkt dat de meeste mensen geen idee hebben wat ze zien. Het doet sommige mensen aan sciencefiction denken. Sciencefiction brengt ons naar een andere, onbekende wereld, iets dat ik met mijn beelden ook wil doen. Van belang is dat alle beelden in de serie dit in zich hebben, op het moment dat er beelden tussen zitten die wel duidelijk zijn verliest de hele serie zijn kracht. Omdat ik, als maker van de beelden, precies weet wat er te zien is kan het helpen af en toe mijn beelden aan anderen te laten zien om het vervreemdende element te bewaken.

De sfeer van Edward Hoppers Nighthawks diende als inspiratie voor de sciencefictionfilm Blade Runner. Maar waar Hopper juist een andere maar zeker realistische kijk op het heden geeft brengen sciencefictionfilms ons juist naar een andere, niet-bestaande wereld. Sciencefictionfilms spelen in op ons verlangen naar de toekomst, het willen weten waar we naartoe gaan. 's Nachts ontstaat er een onbekende, onontdekte wereld als in een sciencefictionfilm. De led-verlichting tegen de donkere achtergrond doet denken aan science-fiction beelden en de etalagepoppen worden een soort aliens, bewoners van deze onbekende wereld.

Er lijkt een constante behoefte te zijn om de realiteit te ontvluchten; films, games en de steeds realistischere beleving hiervan bieden deze uitvlucht. Een andere wereld wordt ons kant-en-klaar voorgeschoteld. Kruip achter je scherm, zet een 3D-bril op en je bent ergens anders. Maar als we meer aandacht zouden hebben voor het heden, voor de wereld direct om ons heen, zou zelfs een plek die totaal eenduidig lijkt ook een uitvlucht kunnen bieden. De junkspace die op het eerste gezicht onze vluchtige en oppervlakkige maatschappij weerspiegelt beidt een uitvlucht; een nieuwe, onbekende wereld. Zo zien we hoe snel we gewoonlijk voorbij gaan aan deze ruimte. Het verschil is dat deze "andere wereld" binnen handbereik is, we hoeven alleen maar aandacht te hebben. Sciencefictionfilms, zoals alle films, komen ons tegenmoet qua aandacht. De aaneenschakeling van prikkels, in beeld en geluid, zorgt ervoor dat we eenvoudig onze aandacht erbij kunnen houden. De verschillende shots volgen elkaar in hoog tempo op, je wordt iedere seconde bezig gehouden, je kunt haast niet afdwalen, je eigen fantasie de loop laten gaan; je hebt eigenlijk geen fantasie meer nodig.

Sciencefiction bevindt zich juist achter een scherm, en zelfs de personages die we op dat scherm zien dragen pakken en glazen helmen die zorgen voor een permanente barrière tussen de mens en de andere wereld. Bij de ruimtereizigers in de sciencefictionfilms wordt op de glazen helm hun omgeving gereflecteerd, vaak de lampjes van het ruimteschip maar soms ook een nabije planeet. Hierdoor ontstaat er een beeld waarin de mens en zijn omgeving één worden maar waarbij de omgeving niet de échte is. De visuele reflectie vormt een symbool voor de fysieke en mentale scheiding die er ontstaan is door de glazen barrière. De gereflecteerde omgeving is slechts een kopie van de werkelijkheid, een afgevlakte vorm waarbij de ware aard verdwenen is. Ook het beeld van de mens vervaagt door het glas en de reflectie. De mens zelf wordt ook steeds meer een reflectie, een vervaagde versie van wie we werkelijk zijn. Een overdaad aan prikkels en een constante drang naar vooruitgang zorgt voor een breuk met onze ware aard. Dit maakt de mens zelf een soort reflectie: een vluchtige versie van wie we echt zijn, met nauwelijks nog binding met onze achtergrond, onze ware aard.

Non-time

Ruimtes verwijzen naar een tijd; de bouwstijl, de inrichting, de mensen, allerlei elementen zorgen ervoor dat een ruimte je een besef van tijd geeft. Bij non-places ontbreken deze referenties. Anders dan iets dat tijdloos is, wat veronderstelt dat iets in alle tijden past, betekent non-tijd juist dat het in geen enkele tijd te plaatsen is.

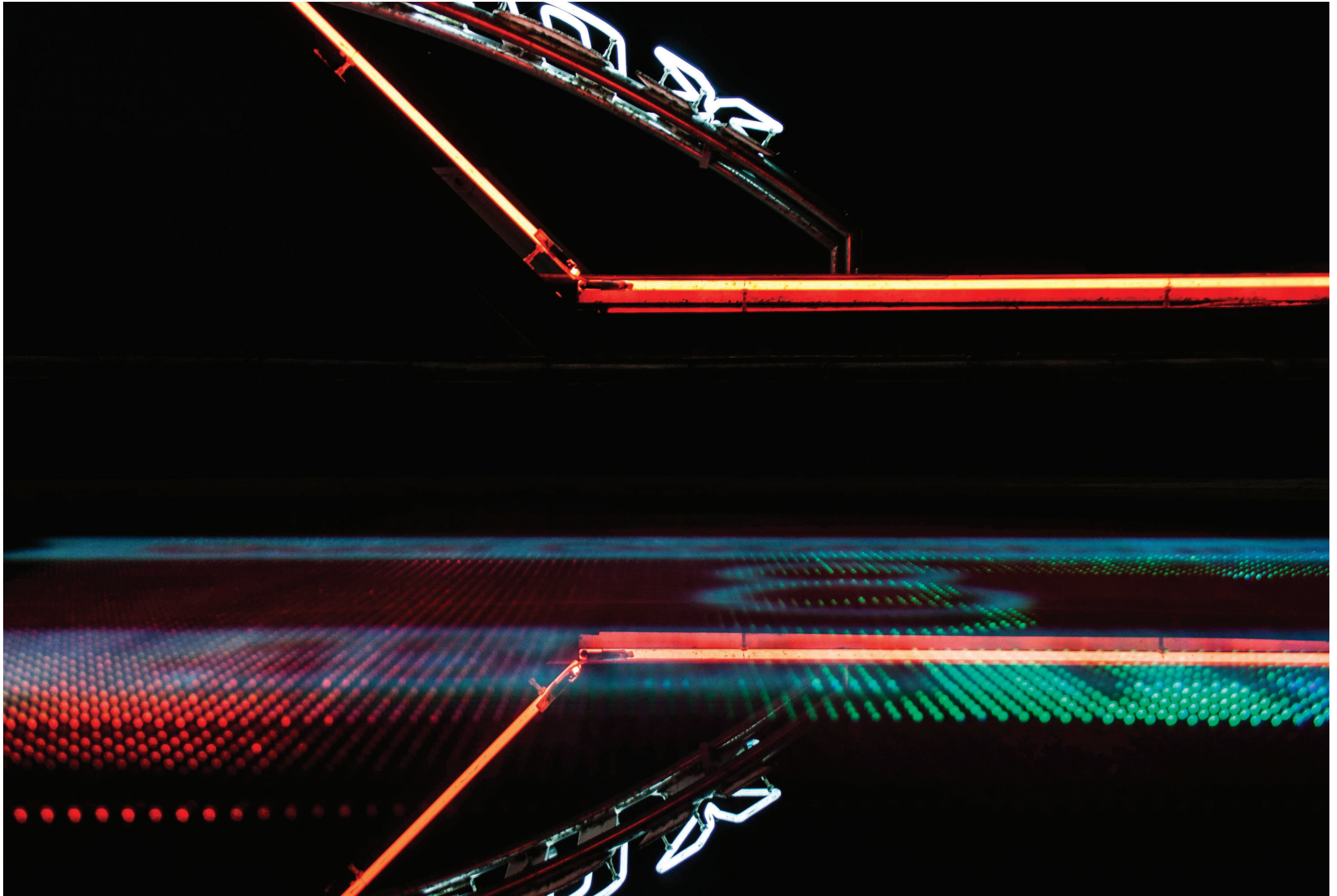
Niet alleen de tijd als jaartal maar ook het uur waarop iets gemaakt is valt gewoonlijk in te schatten aan de hand van een aantal referentiepunten. Afgezien van de zwarte achtergrond die verwijst naar de nacht bevatten mijn beelden geen referentiepunten. En zelfs in de zwarte achtergrond ziet men niet direct een donkere hemel. De tijd lijkt niet te bestaan.

Diep in de nacht, tussen drie en vijf uur, is dit niet bestaan van de tijd voor mij voelbaar. Wanneer er bijna geen mens meer te bekennen is in de straten, lijkt de stad haar masker even af te zetten. De stad is, op deze enkele uren na, een plek die ons probeert binnen te lokken, te leiden en bezig te houden. De ware stad gaat gebukt onder aanhoudende drukte, altijd in beweging. Net zoals wij mensen aan onze ware aard voorbij gaan wanneer we constant maar door razen en niet de tijd nemen om stil te staan. Tussen drie en vijf mag de stad zich vervelen, ze hoeft ons even niet te entertainen, de schijn niet op te houden, ze kan tot rust komen (Beaumont 2015: 2). Wanneer je op dit tijdstip door de stad loopt voelt het alsof je de stad ziet zoals ze eigenlijk niet gezien wil, of mag worden. De stad voelt haast kwetsbaar, naakt, ontdaan van alle elementen die ons gewoonlijk afleiden en zorgen dat we haar ware aard niet zien.

Tussen drie en vijf lijkt de tijd stil te staan, of lijkt er zelfs helemaal geen tijd te zijn. De filosoof Cioran beschrijft het als een eeuwig heden (Groot 2003: 361-362). Het niet onderweg zijn naar een bestemming van de nachtelijke dwaler en het niet bezig zijn met ontwikkeling en vooruitgang van de stad zorgt voor een totale stilstand. Deze stilstand biedt de mogelijkheid tot reflectie en aandacht.

Dit tijdstip biedt een uitvlucht, niet in de vorm van een vlucht naar de toekomst maar een vlucht uit de tijd. Je kunt even ontsnappen aan de tijd, het moderne leven, de mensen; het biedt een leegte die je in staat stelt helemaal tot rust te komen en niet afgeleid te worden door wat dan ook. Dit gevoel dat ik 's nachts tijdens mijn wandelingen ervaar probeer ik via mijn beelden over te brengen op de toeschouwer. Door aandachtig naar mijn beelden te kijken hoop ik dat de kijker deze uitvlucht kan ervaren. Bart Verschaffel (1989: 52) schrijft over de sensatie van de grootstad waarin de moderniteit bijvormen teweeg brengt. Deze zijn onbedoeld en zonder doel, niet "gemaakt" maar ontstaan vanuit iets anders. Juist deze bijvormen maken het heden zichtbaar. Deze stadssensatie gaat niet vooruit of achteruit in de tijd maar is als een eeuwig heden – een heden dat slechts zichtbaar is voor wie echt kijkt.

Besluit

De snelheid van het moderne leven maakt het moeilijk nog echt te kijken en aandacht te schenken aan dat wat er voor jou echt toe doet. Door de veelheid aan prikkels zorgt slechts voor vluchtige, kortstondige aandacht waardoor er een gebrek aan langdurige aandacht ontstaat. Door het gebrek aan aandacht merken we niet op dat de moderniteit ook een soort bijvormen teweeg brengt. Juist deze bijvormen kunnen voor interessante beelden zorgen en een nieuw soort schoonheid genereren. Het stolsel van de moderniteit is overal, voor iedereen zichtbaar en toegankelijk. Maar er is wel aandacht nodig om het te zien. We moeten zelf stil kunnen staan om het stolsel waar te nemen. Niet mee razen in de vooruitgang maar de tijd nemen om de wereld om ons heen waar te nemen en de verborgen schoonheid op te merken. Ik heb met mijn zoektocht geleerd anders te kijken, meer aandacht te schenken aan plekken waar ik gewoonlijk snel doorheen liep.

“Cities, like cats, will reveal themselves at night”, schreef Rupert Brooke (1916). Wanneer de winkels gesloten zijn en zich nauwelijks nog mensen op straat bevinden laat de stad haar ware aard zien en biedt deze een mogelijkheid tot reflectie op de moderniteit. 's Nachts verliest de commerciële led-verlichting haar doel, anders dan overdag wanneer ze het publiek tot consumeren tracht te verleiden. De moderniteit, die enkel bestaat bij een aanhoudende creatie van prikkels, zoals uitgewerkt door Paul Virilio, komt bij nacht tot rust. Wat door het slenterend wandelen, anders dan het bewegen met voertuig, of op haastige koopjesjacht, verder wordt bewerkstelligd, en wat resulteert in de tijdelijke zichtwording van de moderniteit zelf – de stad houdt er dezelfde hartslag als de toeschouwer op na. Waar de stad overdag overbelicht is, is ze 's nachts bijna onzichtbaar. Voor de haastige voorbijganger is er niets te zien, niets om voor stil te staan. Maar voor wie de tijd neemt om écht naar de donkere stad te kijken, onthuld zich haast een andere wereld. De onder- en zijkanten van deze verlichting zijn slechts bijvormen, onbedoeld en functieloos. Maar juist deze onbedoelde bijvormen brengen een nieuwe schoonheid teweeg. Ze tonen wat er echt te zien is. Ze tonen wat echt zien is.

Bibliografie

Literatuur:

Augé, M., 2008. *Non-Places | An Introduction To Supermodernity*. London: Verso.

Augé, M., 1992/2008. *Non-Places | An Introduction To Supermodernity* (oorspronkelijke titel: Non-Lieux, Introduction a une anthropologie de la surmodernité, vertaling door Howe, J.). 2e Engelstalige editie. London, Verso.

Baudrillard, J., 1981/1994. *Simulacra and Simulation* (oorspronkelijke titel: Simulacres et simulation, vertaling door Glaser, S.). Michigan, The University of Michigan Press.

Beaumont, M., 2015. *Nightwalking: A Nocturnal History of London Chaucer to Dickens*. Londen, Verso.

Brooke, R., 1916. *Letters from America*. New York, Charles Scribner's Sons.

De Caeter, L., 2015. *Metamoderniteit voor beginners*. Nijmegen, Vantilt.

Groot, G., 2003. *Vier ongemakkelijke filosofen*. Amsterdam, SUN.

Han, B., 2010/2014. *De vermoeide samenleving*. (oorspronkelijke titel: Müdigkeitsgesellschaft, vertaling door Schuitemaker, F.) Amsterdam, Van Gennep.

Hertmans, S., 1995. *Fuga's en pimpelmezen*. Amsterdam, Meulenhof.

Koolhaas, R., 1995/1997. *S,M,L,XL*. 2e editie. New York, The Monacelli Press.

Koolhaas, R., 2001. *Project on the City 2, Harvard Design School Guide to Shopping*. Keulen, Taschen.

Pirsig, R. M., 1974/2013. *Zen & de kunst van het motoronderhoud* (oorspronkelijke titel: Zen and the Art of Motorcycle Maintenance, vertaling door Jonkers, R.). 41ste druk. Amsterdam, Prometheus.

Reichardt J., 1978. *Robots: facts, fiction, and prediction*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books.

Verhaeghe, P., 2012, *Identiteit*. Amsterdam, De Bezige Bij.

Verschaffel, B., 1989, *De Glans der Dingen*. Mechelen, Vlees & Beton.

Virilio, P., 1984/1989, *Het horizon-negatief* (oorspronkelijke titel: L'horizon négatif: essai de dromoscopie, vertaling door Mulder, A. en Riemens, P.). Amsterdam, Duizend & Een.

Afbeeldingen:

Figuur 1: Danckaert, Bert. *Simple Present #631 (Istanbul)* (2011). Foto. Beschikbaar op: <http://www.bert-danckaert.be> [Geraadpleegd op 21/04/16].

Figuur 2: Danckaert, Bert. *Simple Present #515 (Hong Kong)* (2011). Foto. Beschikbaar op: <http://www.bert-danckaert.be> [Geraadpleegd op 21/04/16].

Figuur 3, 4, 5, 7, 8, 9, 15, 16, 17, 18, 19, 20: Persoonlijk werk Chantalle Weerts (2015-2016).

Figuur 6: Tillmans, Wolfgang. *New Family (2001)*. Courtesy Galerie Buchholz, Cologne/Berlin. Foto. Beschikbaar op: <https://artblart.com/tag/wolfgang-tillmans-paper-drop-window/> [Geraadpleegd op 06/05/16].

Figuur 12: Hopper, Edward. *Automat (1927)*. In: Renner, R. G. (2007) Pagina 64. Hopper. Keulen: Taschen

Figuur 13: Hopper, Edward. *Nighthawks (1942)*. In: Renner, R. G. (2007) Pagina 78/79. Hopper. Keulen: Taschen

Figuur 14: Scurti, Franck. *Les Reflets, Enseignes lumineuses (2004)*. Home-Street-Museum. Beschikbaar op: http://franckscurti.blogspot.nl/p/oeuvres-principales_09.html [Geraadpleegd op 22/04/16].

Figuur 15: Scurti, Franck. *Les Reflets, Série de 3 enseignes lumineuses (2002)* Beschikbaar op: <http://www.paris-art.com/img/oeuvre/To-Scurti-11G.jpg> [Geraadpleegd op 22/04/16].

Media:

Figuur 10, 11: Playtime (1967). Jacques Tati, France